

ZAPISKI O ZMAJU-JOVANU JOVANOVIĆU

(Ob petdesetletnici smrti)

Dr. Bratko Kreft

...Zmaja Jovana Jovanovića šteje srbska zgodovina in kritika za enega svojih največjih pesnikov po Branku Radičeviću in Njegošu. Čeprav mu nekateri ne priznavajo enake umetniške vrednosti, ga ne postavljajo daleč in globoko za njima. V enem pa se Zmaj-Jovan Jovanović vsekakor meri z njima in z vsemi drugimi literarnimi ustvarjalci v srbski literaturi: po svoji popularnosti. S te strani je Jovanović resničen ljudski pesnik srbskega naroda. Bere in ceni ga staro in mlado s tolikšno ljubeznijo, kakor pri nas Prešerna. Nočem s tem trditi, da je Njegoš manj popularen, vsekakor pa je popularen na drugačen način, kar je popolnoma razumljivo, saj je ves njegov pesniški značaj in značaj njegovega umetniškega dela drugačen, različen od Jovanovičevega, vendar ne nasproten, čeprav prehaja ponekod že v faustovsko-filozofska razglabljanja svojega nacionalnega mesijanstva in svetovljanskega humanizma. Po idejni strani je vse to tudi v Jovanoviću, tudi ni v njem samem nič manj globoko zakoreninjeno, toda drugače je doživeto in drugače oblikovano in izpovedano, poleg tega pa raste tudi že iz drugačnega socialnega okolja. Ni rečeno, da bi že zaradi tega moralo biti umetniško slabše, estetski problem v razliki njihovih kvalitiet je nekje drugje. Vsekakor je Zmaj bližji Radičeviću, še več, celo njegov literarni dedič je. Razlike v doživljanju in izpovedovanju osebnih in splošno narodnih problemov, ki so tako pri enem kakor pri drugem zlit in prepleteni med seboj, da jih nikakor ni mogoče deliti, prav gotovo izhajajo od njih odnosa in položaja, ki so ga imeli v življenju.

Njegoš je bil vladar in vladika svojega naroda. To ni bil le njegov formalni, državniški položaj. To se čuti tudi iz vsega njegovega umetniškega dela. In kaj je bil Zmaj Jovan Jovanović? Preprosti ljudski zdravnik v na pol meščanskem na pol kmečkem okolju, v katerem se je včasih med množico pri svojem drobnem humanem delu kot družbeni,

pretežno nacionalni in literarni težak kar zgubil, ker se je ves predal in razdal. To svoje vsestransko težaštvo je čutil kot svojo umetniško nalogo, kot svojo narodno in kulturno dolžnost, zavedajoč se, da ni politično voditeljska natura, da je kvečjemu narodno-buditeljski apostol, kajti vodjo je videl v politiku dr. Svetozarju Miletiću. Zato se je tudi tako zavzemal zanj, ga tako spoštoval in poviševal pred seboj in pred srbskim ljudstvom. Njegaš pa je bil pesnik, filozof, poglavar in vodja svojega naroda. Oba sta bila zelo izobražena, zelo razgledana v literaturi, kar pričajo pri Zmaju tudi njegovi številni prevodi in prepesnitve Puškina, Lermontova, Goetheja, Petöfija, Nekrasova, Aranyja, Heineja, Berangera, Rossettijeve, Tennysona in drugih. Od Prešerna je prevedel motto k »Poezijam«.

Petdeset let po svoji smrti Zmaj še živi s svojim delom, čeprav ne več z vsem. To je vsekakor velika preizkušnja, ki mu je niso priznali le v slavnostnih člankih in govorih, marveč tudi v kritiki, čeprav je pri tako popularnem pesniku, kakor je Zmaj, v naših razmerah še vedno težko stopiti k njegovemu delu kritično, vsaj v tistem idealnem pa tudi potrebnem smislu, kajti naposled ni literarna zgodovina le kronist biografije, bibliografije, statistika in citiranje kritik, marveč je njena naloga poleg literarno-zgodovinske plati tudi estetsko-kritična in tako sintetična. Nedvomno je, da spada Zmaj-Jovanović med klasike srbske književnosti, čeprav še ni doživel moderne akademijско-znanstvene izdaje svojih del, ker je poleg že znanega njegovega opusa še marsikaj neobdelanega, saj je ta pesnik in literarni narodni težak ustvaril toliko in tako različnih del, da se bodo kritiki in literarni zgodovinarji še dolgo ukvarjali z njim. Tisto njegovo veliko vrednost, ki mu jo priznavajo kjub nekaterim ugovorom še danes, sta mu za življenja osporavala predvsem dva: njegov pesniški drug, dramatik in prevajalec Shakespeara, Lazar Kostić in kritik Ljubomir Nedić (1858 do 1902). Nekateri mu niso prisodili niti toliko kot drugemu njegovemu sodobniku Gjuri Jakšiću, čeprav je že Nedić zapisal, da se Jovanovićevo ime spominja skupaj z Jakšićevim kakor se Schillerjevo z Goethejevim. Nedić, ki tudi po svoji politični liniji ni bil naklonjen Zmaju, ker kot konservativni monarhist ni mogel oprostiti Zmaju njegovega republikanstva in svobodoumja, postavlja Jakšića precej višje.

V dialoški obliki bi dal diagram najzanimivejših mnenj o Zmaju takšen literarno-zgodovinski in kritični prizor, ki zajema glavno, kar je bilo rečenega o njem v srbski književnosti:

Laza Kostić: Saj je bil nadarjen, toda upropastil je pesnika v sebi, ker se je vdinjal politiki. Zmaj je požrl slavčka. Tudi mladinski pesnik ni tako velik. Večino teh pesmi bi bil mogel napisati kateri koli drugi stihotvorec. Poleg nekaj ljubezenskih pesmi so najboljše Snohvatice. (K temu mnenju sta se priključila še dva kritika, Polit in Stajić.)

Ljubomir Nedić (napadljiv in oster, toda ne brez duha): Zmaj nima tega, kar bi jaz imenoval pesniško resničnost, da je iskren v tem, kar poje in zato, ko ga beremo, ne občutimo čisto nič, ker vemo, da pesnik ne poje, da »bi srcu v prsih odleglo«, marveč samo, da kuje pesmi... Zmaj zato ni enak po svoji pesniški nadarjenosti Jakšiću, moralo bi se govoriti celo o tem, če mu je treba dati mesto takoj za Jakšićem... Zmaj je pesnik in stihotvorec, stihotvorec bolj kot pesnik, bolj virtuoz kot umetnik. Njemu največkrat manjka pravega pesniškega navdiha: toda zato pa ima neverjetno gladko tehniko stila in to je bržkone storilo največ, da so ga razglasili za velikega pesnika. Jaz mu ne mislim odrekati pesniške darovitosti, ker jo ima. Tega ne more oporekati nihče. Toda jaz mislim, da mu je ta nadarjenost priznana v večji meri, kakor on to s svojim pesništvom zasluži, in priznana tudi tam, kjer tega ne kaže. Zmaj ima lepe pesmi, toda največ jih je le po zunanji obliki. On je največkrat le večč verzifikator, redko kdaj pravi pesnik... Spretno posnema tuje pesnikovanje in nenadkriljiv je v prevajanju tujih pesnikov. V njegovih lirskih pesmih je več duhovitosti in bistroumnosti kot prave, čiste poezije. Zato je tudi najmočnejši v tendenciozni politično-satirični pesmi. Čeprav v svojih pesmih večkrat ni pravi pesnik, pa je zato za nadomestilo, česar ne nudi odraslim, pesnik za deco. Lirik Jovan Jovanović je redko kdaj znal zadeti pravo in čisto lirsko struno, pesnik političnih pesmi Zmaj se bo preživel in pozabil, toda še dolgo se bodo spominjali, niti ga ne bodo lahko kdaj pozabili, pesnika Čika Jove.

Velibor Gligorić: Takšna ocena Zmajeve poezije je bila zelo drzna in morala je presenetiti bralce... Zmajeva popularnost je izhajala iz njegovega patriotizma in zaradi demokratskih čustev, svobodne misli, ki jo je izražala njegova poezija pa tudi res zaradi lahkote, s katero so njegovi stihii napisani... Nedić je meril Zmajovo poezijo po svojih estetskih merilih. Že ta merila sama, ne oziraje se na motive Nedićeve kritične sodbe, so bila sporna... Zmaj je v politično-satiričnih pesmih bil republikanec, svobodomislec, demokrat, s širšimi nacionalnimi koncepcijami, to pa Nediću ni bilo prav. Bil je monarhist, konservativec in šovinist... Toda Zmajeva velika pesniška avtoriteta je bila tudi s takšno subjektivno oceno zadeta... Zmajeva poezija ni bila več mit. Začeli so jo meriti z estetskimi merili tudi z drugih plati. Pa tudi čas je storil svoje... Seveda se pri tej kritičnosti ni padalo v Nedićeva pristranska pretiravanja, ki so bila plod Nedićevega sovražnega odnosa ne le do Zmaja kot svobodomiselnega pesnika, marveč do vsega demokratičnega v Srbiji.

Jovan Skerlić: ...Če ni Zmaj res zaradi širine svojega duhovnega vida, globine in tankosti svojih čustev, žlahtnosti in dovršenosti izražanja velik pesnik v evropskem stilu, pa je še manj hladen stihotvorec, spreten satirik in le dober mladinski pesnik... Proti Zmaju se je pri nas nastopilo v nekih krogih tudi zaradi tega, ker je oster satirik in demokrat po pre-

pričanju, odkrit v svojih simpatijah in antipatijah, ni prizanašal ne ljudem ne idejam, ki so se mu zdele škodljive. In tega mu niso nikoli odpustili. Ker se pri nas človeku odpušča vse, samo ne, če ima iskrena in jasna prepričanja in če ima duhovni pogum in poštenost, da svobodno in brez omejitve pove vso svojo misel... Toda če Zmaja proučujemo brez grdih predsodkov in kar je glavno, z zgodovinskega stališča, ni mogoče ne priznati, da je Zmaj najrazvitejši, najplodovitejši in najdovršenejši pesnik naše mladinske književnosti, da je maksimum tega, kar je mogla naša književnost v tistem času dati. Njegove hibe so hibe njegove dobe. Zmaj je bil eden izmed utemeljiteljev in patriarhov naše poezije in v tem pogledu so morda njegove zasluge večje kot samega Branka Radićevića. Ni bil zgolj umetnik..., kakor kakšen Alfred de Vigny, marveč široka blagorodna duša, zaljubljena v vse, kar je lepo in dobro, pogumen človek akcije... razsipnik, ki je svoj veliki pesniški talent razkoval v drobiž in ga obilo zapravljaj za dnevne potrebe svojega naroda. On je za srbsko književnost to, kar je bil za francosko Victor Hugo, ki je po Renanovih besedah »zvonil vsak trenutek našega veka, utelesil vsak naš sen, dal krila vsaki naši misli«. Čeprav ima zoper sebe estete, snobe in starokopitnike razne vrste, zanj bodo zmeraj ljudje, ki verujejo v višje naloge književnosti, nesebična mladina, ki ima ideale in višje razumevanje življenja, ves srbski narod vseh stanov in krajev, za katerega je postalo Zmajevo ime sinonim poezije in ki s svojim zdravim in nezgrehljivim instinktom vidi v njem enega največjih, najblagorodnejših in najzaslužnejših svojih sinov.

Bo g d a n P o p o v i č (nekoč arbiter srbske estetike): Misel, čustvo, fantazija, okus — to so lastnosti, brez katerih ni nobenega velikega pesnika. Zmaj žal nima niti ene od teh lastnosti. Nima globokih misli in šele v »Rožicah ovenelih« (»Đulići uveoci«) najdemo sledove notranjega življenja, nekaj razmišljanja, začetke neke življenjske filozofije... Kljub temu mu je v umetniški hierarhiji zagotovljeno mesto nad sredino Jakobove lestvice.

D r. J o v a n R a d o n i ć: Ne okrog sredine ali samo nad njo, kakor mu jo dodeljuje g. Popović, marveč precej višje nad sredino, v zgornjem delu lestvice.

P a v l e P o p o v i č (komentator »Rožic« in »Rožic ovenelih« vzdihuje): Vse je že rečeno in človek prihaja pozno.

J a š a M. P r o d a n o v i ć: Zmaj je po P. P. Njegošu najumnejši srbski pesnik. Ima veliko duha, v posameznih pesmih pa tudi sijajnih pesniških idej. Po svoji pesniški plodovitosti in raznovrstnosti svoje lirike prekaša vse naše pesnike... In kot prevajalec pesmi iz tujih književnosti je Zmaj doslej nenadkriljiv... Njegova ljubezenska poezija ima vse vrste zvokov, toda malo glasnega veselja in neskajlene vzhičenosti. Napisal je najlepše ljubezenske pesmi, kar jih ima naša književnost... Več kakor kateri koli naš pesnik, več kakor vsi skupaj ima Zmaj ujedljive satire in oster podsmeh poleg dobrodušnega, vedrega in nasmejanega humorja, ki ga ima v izobilju v mladinskih in v drugih pesmih. Po nekaterih njegovih pesmih ga sovraštvo na surov in nepravichen družbeni red meče v revolucionarno razpoloženje, toda tu je kratkega diha in nemočnega glasu. Zmaj si ne

želi velike socialne spremembe, socialistom celo zameri njihove nauke. Njegovo prepričanje je, da so vsega zla v družbi krivi slabi ljudje in ko obrne svoj pogled na ta pasivni družbeni element, na te kovarje zla in sejače grehote, plameni njegovo oko od gneva, čelo se mu brazda od gub in roka se mu stiska v pest... Ljubitelji čiste umetnosti in esteti so skušali določiti vrednost tej socialni poeziji. In glej, več kot pol stoletja žive te pesmi v duhu naše inteligence ter so danes duševni užitek vsem žejnim pravice in željnim svobode (1927. leta).

Milan Bogdanović (ki prizna pesniku visok zalet): ...Zmaj je ustvaril tudi neprekosljivo liriko ljudskih bolesi.

Mladen Leskovač: ...Ta pisec ne stari, traja. Potreben nam je kot malokateri drugi: komaj bi si mogli in hoteli zamisliti življenje brez njega. Hitro gremo preko njegovih slabosti: uživamo v njegovi moči... V romantični klimi naših šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja nam je Zmaj svojevrsten fenomen: prinaša nam humor in satiro, lucidno in atraktivno politično poezijo, kakršne naša književnost prej ni poznala in druge njej podobne ne pozna še niti dandanes. ...Zmaj je tako velik pesnik in tako prostran duh, da more najti v njem vsako pokolenje, celo danes, ravno tisto, kar mu je potrebno... Naposled je ta pesnik poklonil svojemu narodu največje delo svojega genija, svojo mladinsko poezijo... V nesmrtnost se gre po raznih poteh. Zmajeva pot je najpreprostejša, najbolj ljudska, nalepša in morda najtežja: to je pot ljubezni... Mogel bi biti večji umetnik: moči mu ni manjkalo. Toda nikakor ni mogel biti ravnodušen nasproti javnemu življenju: ves se je razdal v njem. In zato ostane, kar je: častitljiv in nespreten srbski genij v našem neorganiziranem, od nasilnih kulturnih in političnih regionalizmov stisnjenem 19. stoletju, najizrazitejši poetski zastopnik srbskega meščanskega zaleta in zloma v njegovi drugi polovici (1951—1954).

Živojin Milisavac (ki pretresa v svoji najnovejši knjigi vse najvažnejše kritike): ...Vsi se strinjajo v enem: Zmajeva družbena vloga je ogromna. Brez njega si ni mogoče zamisliti cele dobe, vse, kar je z njo in v njej... Kot politični pesnik je imel Zmaj ogromen vpliv na naše nacionalno življenje... Nimamo njemu enakega v vsej jugoslovanski književnosti. V tej zvrsti je on naš največji pesnik... Po svoji vlogi v našem okolju, po idejah, po sili in vrednosti nekaterih svojih političnih pesmi gre Zmaj v ozki krog svetovnih pesnikov te vrste... On je prvi moderni prevajalec pri nas, njegove zasluge na tem področju so nesporne... Pred njim nismo imeli mladinske poezije, za njim še nimamo mladinskih pesnikov... Še en visoki zalet, najvišji v vsej svoji poeziji, je dosegel Zmaj s svojimi liričnimi pesmimi (na primer »Svetli grobovi«) v »Rožicah«, zlasti pa v »Rožicah uvelih«. V nekaterih je dosegel vrhunski zalet v naši literaturi in poeziji. Še več, zagotovile so mu ugledno in trajno mesto med veliki svetovnimi pesniki... V vseh področjih v katerih je delal, razen v prozi in dramatik, je dal izredne ustvaritve. V zvezkih njegove literarne zapuščine je tudi tisto, kar dela Zmaja velikega pesnika v svetovnem smislu. Majhen del, res, zlasti če se primerja z vsem, kar je po njem ostalo. Toda kateri pesnik je svetoven po vsem svojem opusu? ...On je cvet v reverju naše nacije... Zmaj je zares velik (leta 1954).

Pesnik Zmaj Jovan Jovanović se je rodil v Novem Sadu 7. decembra leta 1835. Jovanovići so cincarskega porekla. Pesnikov praded Kosta, oženjen s Srbkinjo, ki se je priselil v Novi Sad, je že okrog leta 1753 bil bogat in ugleden trgovec, ki je trgoval po reki in po kopnem. Ljudje in okolje te pradedove družine spominjajo na nekatere ruske kupce iz komedij Ostrovskega, ki so s svojo trgovino utemeljevali kapitalizem. Nič drugega ni moglo biti z Jovanovići v Novem Sadu. Z umnostjo in pridobljenim premoženjem si je Kostin sin Jovan, pesnikov stari oče, pridobil leta 1811 celo plemiški naslov z grbom. Jovan je imel velike ambicije. Trgovina mu ni nič kaj dišala. Obrnil se je na uradniško kariero, saj je poleg drugih sposobnosti znal latinski in grški, kar je bilo v mešanici novosadskega prebivalstva potrebno in hkrati koristno. Za trgovino ni imel dovolj smisla, zato je šlo z njo tudi navzdol. Njegov sin Pavle, rojen leta 1799, pesnikov oče, je napravil korak dalje, saj si je celo pridobil odvetniško diplomu. Leta 1835 je bil izvoljen za senatorja. Kljub temu, da je že njegov oče Kišjanoš, kakor so ga imenovali (po madžarsko pomeni Mali Jovan) razprodal svoje imetje in zaključil družinske trgovske ambicije, je Pavle, ki je bil že brez večjega premoženja vendarle še imel v sebi toliko podedovane praktične in trgovske žilice, da se je oženil z bogato Marijo Gavansko iz Srbobrana-Sentomaša, ki je svoj rodoslovnik štela tam od Miloša Obilića. Še važnejše kot to pa je bilo, da je prinesla v zakon s Pavlom Jovanovićem hišo in nič manj kot 175 oralov zemlje.

Mladi Jovan je rasel tako v tipičnem meščansko-patricijskem okolju bogatih trgovcev, zemljiških posestnikov in magistratnih birokratov, zlasti pa številnih advokatov (v Novem Sadu jih je bilo takrat že okrog 50, med njimi kar 40 Srbov), ki so si lastili vodstvo v administraciji, politiki in prosveti — okolje, ki ga je kritično upodobil iz neposredne časovne bližine komediograf Sterija Popović. Novi Sad je bil tipično emigrantsko mesto s številnimi narodnostmi, saj so se poleg Srbov in Cincarov, ki so bežali pred Turki pod avstrijsko-madžarsko zavetišče, nastanili tu še Slovaki in Rusini, pozneje pa še Madžari, ki so si zlasti po letu 1848 dalje prizadevali, da bi imeli v mestu glavno besedo in oblast. Poleg teh je bilo tudi nekaj sto Židov in tako so se stekale tukaj tudi kar štiri vere: pravoslavna, katoliška, protestantska in židovska. Mali, trgovsko-meščanski in uradniški Babilon, v katerem so se po letu 1848, ko je madžarska revolucija zanetila nacionalno zavest, začele strastne nacionalne borbe med Srbi, Madžari in Nemci. Boj za srbske narodne pravice, za jezik in kulturo, s katerim je izpolnjena druga polovica 19. stoletja, označuje poleg socialne borbe, ki je bila neločljiva od nacionalne — podobno kot pri nas v Sloveniji — to

dobo, v kateri živi in ustvarja Zmaj Jovan Jovanović. Nosilec in vodja te nacionalne borbe je materialno najmočnejši razred: meščanstvo, predvsem trgovci in uradniki (intelektualno meščanstvo).

Po osnovnem šolskem pouku v grški šoli, ki je bila v resnici takrat že srbska šola, je stopil Zmaj leta 1844 na gimnazijo, kjer je nekoč že učil poznejši znani slavistični učenjak Pavel Šafarik, a je odšel, ko je madžarski pritisk začel rasti (okrog leta 1833). Sam je moral podučevati madžarščino, profesor pa ni nihče mogel več postati, dokler ni znal madžarski. Leta 1840 je postala madžarščina splošen uradni jezik, toda v Novem Sadu je prehajalo to v prakso šele po letu 1845, saj večina srbskih uradnikov prej madžarščine sploh ni znala. Tako so se nacionalna nasprotja in boji začeli zaostrevati že v rani Jovanovi mladosti. V okolju družine in šole je to moralo odločilno vplivati na mladega Jovana ter je zapustilo sledove v njem vse življenje, ne glede na to, da tudi javna borba ni le prenehala, marveč se je proti koncu stoletja še zaostрила z raznimi spopadi med domačimi strankami, ki so bili posledica rastoče socialne diferenciacije med srbskim prebivalstvom samim. Idilično, biedermajersko okolje nacionalnega navdušenja se je vedno bolj kompliciralo v številna nasprotja ter proti koncu Jovanovićevega življenja zahtevalo še modernejših orientacij, političnih in literarnih, katerim Jovanovićev malomeščansko-nacionalni in liberalni idealizem ni mogel več ustrezati, ker jim tudi ni bil več kos, čeprav se je v okviru Radikalne stranke skušal modernizirati.

Značilno za mladega Jovanovića je bilo neko neredno, večkrat prekinjeno študiranje, saj je iz Novega Sada skočil v Halaš, da se je tam naučil madžarski in seznanil z madžarsko književnostjo, v kateri mu je pozneje bil zelo pri srcu revolucionarni Petöfi, ki ga je poleg Aranya, Garaya Jánosa in Gyulaia Pala najrajši prevajal. Leta 1849 je dobil spričevalo, da je končal gimnazijo v Novem Sadu. Revolucija je morala močno pretresti petnajstletnika, čeprav kaj intimnejšega o tem ne vemo, saj so bili dogodki tudi za Novi Sad precej burni. S topovi je vojska porušila in izravnala stari Novi Sad. Družina Jovanovićev je zbežala v sremski Iring. Oče je bil lojalen uradnik in državlján, kar je gotovo bilo vzrok, da revolucija ni odjeknila v mladem Jovanoviću tako kakor v mladem njegovem vrstniku, poznejšemu pesniku Jakšiću. Jovo je vstopil najprej kot pristav novembra 1849 pri »kapetanu« Radivoju Stratimiroviću, toda očitno mu ni šlo za to, da bi nadaljeval uradniško tradicijo v družini, ker je v jeseni leta 1950 vstopil na licej v Bratislavi, od tam se preselil v Modro, kjer je takrat še živel slovaški prepoveditelj in panslavist Ljudevit Štur. Leta 1851

se je Joca Kiš, kakor so ga imenovali, vpisal kot izredni slušatelj na pravno fakulteto na Dunaju, ker še z njegovo maturo ni bilo vse v redu. Maturiral je naposled v katoliški gimnaziji v Trnavi, slovaškem »malem Rimu«, kakor so mu rekli. Tako je postal naposled redni slušatelj prava, toda izpitov ni delal, ker se je takrat »med srbsko mladino na Dunaju bolj pilo kot učilo«, kar pa je bila splošna folklorja jugoslovanskih študentov, ki si je ustvarila veliko tradicijo tja do konca prve svetovne vojne. Toda resnici na ljubo je treba ugotoviti, da so te generacije, ki so dale pri nas Levstika, Jurčiča, Stritarja in druge tja do Cankarja in Župančiča, ustvarile pri vseh jugoslovanskih narodih plejado kulturnih in političnih delavcev, ki niso svojih narodov le rešili pred germanskim in madžarskim navalom, marveč ustvarili temelje njih nacionalnemu in kulturnemu ustvarjanju in uveljavljanju doma in v svetu. Eden izmed največjih v svoji generaciji je vsekakor postal Zmaj Jovan Jovanović, ki si je s svojimi študentovskimi selitvami iz šole na šolo, iz mesta v mesto, utrjeval svojo srbsko in slovansko zavest in širil znanje in poznanje, saj je iz dunajske univerze šel pozimi 1855 v Pešto, od tam pa v Prago in spet nazaj v Pešto.

Šolski študij mu ni šel, pač pa se je ukvarjal s študijem literature. V Pragi je bil kar zaljubljen v Heineja, v pesnika, ki so mu ga kot vzornika pripisovali mnogi kritiki, čeprav mu je soroden bolj po formalni plati lahkotnosti svojih verzov, kakor pa po svojem značaju in bistvu, saj je razlika med humorjem in satiro Jovanovića in Heineja vendarle precejšnja. Jovanović ni nikoli tako piker, nikoli ciničen in dekadenten. V njem je še vedno nekaj idiličnega in idealističnega in zato včasih celo biedermajskega, medtem ko je viharik Heine strasten nasprotnik in zanikovalec vsega tega. Jovanovićevo mladostno viharništvo je bil srbski in slovanski liberalni nacionalni idealizem in tega se je držal vse svoje življenje. Njemu je posvetil tudi vso svojo praktično, realistično prosvetljsko in politično dejavnost. Ker na univerzah v suhoparnem študiju ni mogel najti niti utehe niti dovolj duha za svoja viharniška čustvovanja in mišljenja, se je družil s tovariši po krčmah in lokalih, ki so bili s svojimi razgovori in navdušenji za to in še marsikatero poznejšo generacijo druga visoka šola. Takšni so bili tudi Jovanovićevi »Belvederci«, ki so dobili to ime po nekem lokalu blizu Belvedera, takšni so bili pozneje slovenski Triglavani in drugi. Radi so potrkavali s kupico vina in »dali Slovanom živeti«, kakor piše češki pesnik Macha v svojem dnevniku o srečanju s Prešernom v Ljubljani, toda tudi storili so veliko. V dunajskih gostilnah in kavarnah ni nič manj skrite naše kulturne zgodovine, kakor je francoske v kavarnah na Montmartru in Montparnassu.

Gmotni položaj Jovanovićeve družine se je v teh letih poslabšal, saj jim je hiša zgorela med revolucijo, pa tudi Zmajevu predolgo študiranje je stalo. Hočeš nočeš se je moral štirindvajsetletni pravnik brez izpitov, a že nadebudni pesnik leta 1857 vrniti v Novi Sad, kjer mu je umiral oče, z njim pa je hkrati umiralo tudi družinsko premoženje. Mater je izgubil že leta 1850. Pred romantičnega, viharnega mladeniča, ki je nosil majhne zalisce in visoko počesane lase, je z očetovo smrtjo leta 1858 stopilo življenje s svojim realizmom. V letu očetove smrti je že kandidiral za magistratnega tajnika, čeprav ni imel veliko smisla za praktično stran življenja, najmanj pa za uradniško kariero in za smotrno urejevanje ekonomskih vprašanj. Pravnuk se je popolnoma izneveril trgovcu pradedu, bogatemu kupcu, ter se odločil po svoji romantični naturi za težko pot — pesnika in kulturnega delavca. Zato je pogosto hodil tudi po trnovi poti svojim ciljem nasproti, toda čeprav si ni priboril kdo ve kakšnega materialnega blagostanja, kakor njegov praded, saj mu ta romantična zaposlitev tega niti ni mogla prinesti, ga je vendar nekje spremljala dedova sročna zvezda: kot pesnik je doživel že za življenja velike uspehe in priznanja in to tolikšna, kakor morda doslej za živa še noben srbski pesnik.

Urednik A. Hadžić pripoveduje v življenjepisnem uvodu k Zmajevi knjigi »Pevanija« romantično dogodivščino iz njegove mladosti: Oče mu je kupil zvezek, ko je bil v osmem letu z njim v Pešti, v katerega naj bi zabeleževal svoje vtise. Na zvezek mu je napisal naslov: *Stare pesme mladog stihotvorca*. Takrat popularni pesnik Sima Milutinović-Sarajlija se je leta 1840 na poti iz Pešte v Beograd ustavil pri Jovanovićevih in ob odhodu je poljubil na čelo spečega Jovana, položil svojo težko roko na njegovo glavo, pogledal gor in rekel: »Daj Bog, da bi bil pesnik!« Koliko je to anekdota, koliko resnica, odgovarja zanj Hadžić, ki jo je menda prvi zapisal, toda resnica je, da je tokratno mlado srbsko meščanstvo poezijo izredno častilo, kar ni bila v majhni meri že zasluga Vuka Karadžića, ki je srbsko javnost in pesnike po Kopitarjevem opozorilu vzpodbujal k srbski ljudski, ali kakor so rekli takrat, k narodni poeziji. Biti pesnik, to je bila posebna čast, ki so jo iz narodnih guslarjev prenašali na pesnike mladomeščanskih salonov in različnih narodnih manifestacij, pri katerih so dajali duška svoji prebujeni narodni zavesti. Različne ideje so prodirale v te malomeščanske in meščanske kroge od vseslovanstva tja do republikanstva, ki so se držale tudi Zmaja vse življenje. Nekateri starejši ljudje iz te naivno-čustvene dobe nacionalnega preroda so pisali celo pisma v desetercih in slavnostno zanosni stil je čutiti celo iz pisem, ki

so si jih pisali razni vodje in podvodje srbskih vstaj pod Karadjordjem. Neka nacionalna patriarhalna samozavest veje iz njih in neka svečana resnoba, čeprav so jih pozneje razgrizli čas in razmere, da se je njihovemu vedenju v revoluciji leta 1848 porogal Sterija Popović s svojo komedijo »Rodoljubci«, kakor se je iz naših rodoljubov v prvem desetletju 20. stoletja bridko ponorčeval Ivan Cankar v svojem »Narodnem blagru«.

Toda v Zmajevih časih so vzeli še mnogi stvar zelo resno, celo krvavo resno, saj je bilo tudi potrebno, kajti sicer bi pri realizmu povprečnih trgovcev in uradnikov marsikaj zvođenelo in se zgubilo v avstrijsko-ogrski pa tudi v srbsko-kneževski konservativni in reakcionarni lojalnosti. Biti pesnik — je pomenilo za to napredno meščanstvo takrat biti narodov voditelj. V tem ni bila določena le idejna vsebina pesnikovega dela, marveč tudi estetska, kajti treba je bilo peti iz naroda za narod in sicer peti spodbudno, preprosto, vzgojno in po vzoru narodne pesmi.

V takšnem duhovnem ozračju, v katerem se je kot utrinek odtrgala poezija mlado umrlega Branka Radičevića in postala poleg »Gorskega venca« P. P. Njegoša trajna svetinja srbske literature, je doraščal dijak in nadebudni Jovan Jovanović, ki je leta 1852 objavil v Letopisu prvo svojo pesem »Pomladno jutro« (Proletno jutro). Ni se podpisal s pravim imenom. Pod pesmijo je bilo napisano Osijan. Za mladega pesnika ni sama pesem nič manj značilna kakor njegov psevdonim, saj ne more pomeniti nič drugega, kakor ime znamenitega keltskega pravljичnega junaka in barda iz 3. stoletja po n. e., s čigar imenom je krstil škotski pesnik James Macpherson (1736—1769) svojo ponaređitev zbirke starih junaških pesmi. Mladi Jovanović, ki je na Dunaju imel dovolj prilike, da se je seznanjal s pesniki drugih narodov, se je po običaju romantikov moral tako navdušiti za Ossianove junaške pesmi, sorodne vsaj po opevanju junaštva in romantičnih usod s srbskimi junaškimi narodnimi pesmimi, da si je kot svoj prvi psevdonim za svoje prvo tiskano pesem vzel ime slepega škodskega barda Osijana, ki je pel o junaštvih in junakih kakor slepi srbski in črnogorski guslari. Vse to je bilo v smislu in stilu evropske in slovanske romantike, ki se je med drugim tudi opajala ob »Ossianu«. Tudi Goethe, Herder, Klopstock, ki jih je Jovanović gotovo v tem času že dobro poznal, so bili častilci »Ossiana«, saj je bil tolikšna literarna moda in navdušenje, da ga je celo Napoleon nosil na svojih vojnih pohodih s seboj. In ime tega junaka-pesnika si je zbral nadebudni, nacionalno romantični viharник, po svojem intimnem značaju sicer bolj nežen lirik kot herojski epik, za

svoj psevdonim. Hotel je biti junak in pesnik-bard svojemu narodu. Nasprotje med naturo njegove lirične intimnosti in epsko bojevitostjo, ki bi ji morda kdo očital celo teatraličnost, je spremljala Zmaja vse življenje v njegovem pesniškem delu, kar je izpovedal in priznal tudi v pesmi »Ja bih bio«:

Ja bih bio pesnik mira
— Maska mi je bojna truba —,
Bio b' mekši od leptira,
Golubiji od goluba.

Ja bih bio pesnik mira,
Jer to duši mojoj prija,
Pesnik sloge, pesnik sreče
I idilskih harmonija.

Toda razmere, v katerih je živel njegov rod, so ga silile in usmerjale v boj in zato ni pel zmeraj iz svoje človeške intimnosti, marveč pretežno iz svoje nacionalne zavesti in potreb svojega naroda, borečega se za svoj obstanek. Gornja izpoved v pesmi je hkrati podoba njegove umetniške tragike, kajti če bi bil bolj zvest svojemu intimnemu glasu, bi bil danes umetniško večji pesnik, toda ali je veličina, ki se je v takšnih okoliščinah, v kakršnih je živel takrat srbski narod, ko se je Jovanović rajši odločil za poslanstvo pesniškega prosvetitelja, budnika in plameničarja manjša od veličine čistega pesnika, ki je šel mimo težkih bojov svojega naroda in se rajši pogreznil v svoj solipsizem?

Šest let pred objavitvijo prve Jovanovićeve pesmi »Pomladansko jutro« se je rodil Svetozar Marković, čigar socialistične ideje in realistično materialistični nazori o umetnosti so se dobri dve desetletji kasneje spopadli tudi s svetom, iz katerega je izšel, ki ga je zastopal in katerega politični, kulturni in pesniški izraz je bil Jovo Jovanović. Družbenemu razvoju se je mudilo in novo gibanje je nastopilo, še preden se je moglo prejšnje do konca razviti in uveljaviti, kar je značilen pojav pri vseh majhnih narodih zamudnikov, ki so dolgo časa živeli pod oblastjo večjih in se niso mogli ne nacionalno, ne kulturno in ne socialno svobodno razvijati. Zdaj, ko so se s svojim mladim meščanstvom začeli nacionalno zavedati in utrjevati, je že bilo pred durmi socialno vprašanje, ki se iz istih vzrokov, kakor se vsiljuje v Jovanovićev nacionalni liberalizem, tudi pri Markoviću nujno prepleta z nacionalnim, kakor se pri Jovanoviću nacionalno prepleta s socialnim. Ta, nekje protislovna, a za vse naše narode značilna simbioza traja še danes in se dovolj vidno manifestira tudi v naši revoluciji in socializmu

z dvema himnama, z Internacionalo in s Hej, Slovani! Podobna nasprotja svoje vrste ko posledica tega stanja so tudi v naših estetičnih nazorih in ocenitvah, zlasti starejših pesnikov in pisateljev.

Jovanoviću sorodni hrvaški pesnik Avgust Harambašić (1862—1911) je napisal v svoji kritiki o Jovanovićevem ljubezenskem ciklusu »Rožice uvele« leta 1882 (Hrvatska Vila, II, 1) takole:

»Med preobratom leta 1848, sredi krvi, nadlog in barikad, je napisal Victor Hugo o pesnikovem poklicu: Ton devoir est consoler (Tvoj poklic je tolažiti) in v teh besedah je najboljše označena pesnikova naloga. Književnost sploh ni le za to, da zabava, marveč da narod prosvetljuje. Pesništvo je najčudovitejša veja književnega drevesa. Zato je ravno pesnik najbolj poklican, da vodi svoj narod k napredku in prosvetljevanju, da ga v sreči poveljuje, v stiski pa tolaži. Vselej mora svoja čustva prilagoditi čustvom svojega naroda in z njim deliti veselje in žalost. Pravi pesniki se zmeraj tega zavedajo, da tudi z najmanjšo pesmijo dvigajo ali dirnejo svoje bralce. Golo krparenje kitic brez višjega smotra ni in ne more biti pravo pesništvo... Našim pesnikom vlada duh romantike. Pojemo o cvetju, ko nam ljudstvo obupuje, zaletavamo se k nebu pod oblake, da tam poslušamo rajske harmonije, ko se na zemlji sliši le jok in stok. Če poješ o rožici, jim je najlepša pesem, če pa izpoveduješ, da boš delal za dom s peresom in z revolverom, to je strašno narobe, ker ni estetsko.«

To je ista estetska ideologija, kakor je v Jovanovićevem »Pomladnem jutru«, v »Pesmi o pesmi« in »Ja bih bio«. Takšna je bila poetika vsega jugoslovanskega meščanskega nacionalnega prebujenja v 19. stoletju. Narodniški socialist Svetozar Marković, učenec Černiševskega, Dobroljubova in Pisareva, pa piše v svojem eseju »Pevanje i mišljenje« (leta 1868):

»Kritiki realisti nikoli ne vprašajo, če je neko delo napisano po vseh večnostnih nesprejemljivih zakonih o lepem, ali če je ideji dana estetična oblika, ki ji po »receptu« pripada. Namesto vsega tega jemljejo realisti predvsem vsebino stvari in jo analizirajo. ...Nekoristno nima pravice do upoštevanja. Človek je sam sebi cilj, toda človekova dela morajo imeti cilj v njegovih potrebah, ne pa v samem sebi. (Citat iz Černiševskega.) Iz tega se jasno vidi, kaj zahteva znanost od lepe književnosti in od književnika. Od književnosti se zahteva, da prinaša tisto, kar je za družbo res koristno: da pretresa in opozarja na sodobna vprašanja, da zastopa resnično ljudsko življenje z vidika sodobne znanosti, z eno besedo, da je po mislih in čustvih s o d o b n a. Književnik pa je dolžan, da razume ljudsko življenje z vsemi raznolikimi raz-

merami, ki jih ustvarja življenje; da razume potrebe, ki se rojevajo v življenju in da ume odgovarjati na vprašanja, ki ga daje življenje vsak hip. To pa more le človek s s o d o b n o izobrazbo.»

Pod sodobno izobrazbo si je Marković predstavljal poznavanje takratne materialistične in socialistične znanosti. Kakšna je razlika med narodno-buditeljsko estetiko Harambašića in Jovanovića ter Markovićev? V estetskem bistvu nobene, le v nacionalnem in socialnem cilju. Obe sta utilitaristični in prosvetljski.

Študent prava brez izpitov, čigar pesmi in prevodi so mu prinesli v teh letih že toliko priznanja, da ga je takratna mladina postavljala takoj za Branka Radičevića in narodne pesmi, se čuti Jovan Jovanović zlasti po očetovi smrti osamljenega in zapuščenega, hkrati pa pre-mišljuje, kako bi si uredil poklic in življenje. Dne 31. julija 1860 ga je izvolil novosadski magistrat za aktuarja (zapisnikarja) s 600 forinti letne plače. Z njegovo pomočjo so kljub začetnem kolebanju uvedli spet srbsčino kot uradni jezik. Zmaj je pisal s svojo lepo pisavo skupšćinske in senatske zapisnike v maternem jeziku. Dvajsetega marca leta 1861 je bil izvoljen za župana dr. Svetozar Miletić, čigar politična smer in delo sta bili odločilni za vse Zmajevu življenje in delo, sa je našel v njem svoj narodni in človeški politični ideal, ki mu je ostal kot človek, kot pesnik, ki ga je poveličeval, in kot politični somišljenik zvest do smrti.

Toda bolj kot magistratna služba privlačuje Jovanovića književnost, za katero raste vedno bolj zanimanje tudi v Novem Sadu, ki postaja kulturni center Srbov, srbske »Atene«. Tu začno izhajati literarni in strokovni listi »Šolski list« (»Školski list«), »Kmet« (»Seljak«), »Danica«, Zmaj objavlja v teh letih svoje pesmi v »Letopisu«, v »Sedmici«, v almanahu »Fruškogorka«, v »Danici«, »Komarcu«, v zagrebškem »Nevenu« itd. Ker se hoče čisto posvetiti književnosti, stopi v novembru leta 1861 iz službe in ustanovi svoj list »Javor«. V istih dneh stori tudi v svojem zasebnem življenju odločilen korak: piše pismo Eufrosini Ličanin, ki jo sicer vsi kličejo za Ružo, in ji izpove svojo ljubezen. Malo je v naših književnosti tako značilnih in tako naivnih ljubezenskih pisem, kakor je to pismo devetindvajset let starega pesnika Jovanovića devetnajstletni mladenki. Ne glede na to, koliko je stilno osebnega izraza v njem in koliko meščansko-biedermajerske konvencionalnosti, ki je v takšnih primerih skušala biti po svoje tudi »poetična«, je to Jovanovićevo pismo zanimiv osebni in kulturno-družabni dokument nravi takratne oficialne novosadske srbske družbe:

Mila gospodična Ruža,

zmeraj sem se čudil, kadar je kdo pisal pismo tja, kjer bi se mogel izraziti z besedami; zdaj vidim, da nisem imel prav. Zdaj najboljšje vidim, da so stvari, ki jih ni mogoče reči dovolj niti z besedami niti s pismom, zatajiti, zamolčati pa nikakor.

Bravši to pismo ste se ali namršili ali — ali morda malo zardeli, čuteč, da Vam ni čisto neprijetno.

Če se jezite, pismo strgajte takoj; prosim Vas, ne berite ga dalje — kakor da veste, kjer pomagati ne morete — raztrgajte ga, takoj pa pozabite, da ste ga sploh kdaj dobili, — pozabite popolnoma — Vi boste lahko, jaz pa kakor bom mogel.

Če pa ga niste raztrgali, če ste (a ne zgolj iz radovednosti) prešli še na to stran, potlej sedite in mi napišite, če je rožino srce čisto njeno in če je — in če jaz Ruži čisto nedrag nisem, ako bi ji mogel biti celo dražji, mi pošljite hitro nekaj besed, da jih poljubim tako, kakor se samó evangelij poljublja.

Če bi vedel, da boste to pismo vsaj malo radi brali, spustil bi srce po mili volji — toda potlej bi vam imel toliko pisati in reči, da v Vašo šatulo res ne bi šlo.

Odkar se poznam, sem cvetje vedno ljubil, ker je lepo, dobro in nedolžno, ker diši, ker se more človek z njim okrasiti in ponášati, toda še nikoli nisem mislil toliko, tako sladko in resno o cvetju mislil in sanjal kot zdaj, in to o roži in o rožmarinu.

Vi boste morda to pismo gospodični sestri in gospe materi pokazali, — nič za to, samo nikar prej, dokler mi brez kakršnega koli svéta iz svojega srca iskreno srbsko na to pismo ne odgovorite.

V največji naglici končujem, ker me čaka voz. Upam, kadar pridem — upam mnogo. Bom vsaj v miru premišljevali mogel, kako Vas je pismo moje razjezilo ali presenetilo.

Bodite mi zdravi — sam se nehote čudim, kako da sem to pismo nehote poljubil.

5. dec. 1861.

J. Jovanović

In devetnajstletna Ruža Eufrosina je odgovorila devetindvajsetletnemu pesniku:

Spoštovani gospod,

ko sem Vaše pismo sprejela, nisem vedela, ali sem budna ali se mi sanja. Dolgo sem se mučila, ali bom otroško dolžnost prekršila in Vam brez materine vednosti željo spolnila, naposled si

Vas dovolim prepričati, da je srce še čisto moje, čigavo pa bi naj bilo, saj še doslej vedela nisem, da se more komu podariti, slišala sem večkrat, toda čutila in verovala nisem.

Ruža

Po teh dveh pismih sta se zaročila in 27. januarja 1862 sta se vzela. Začelo se je najsrečnejše obdobje pesnikovega življenja, tudi pesniško najlepše in najgloblje, saj so pognale iz doživetij začetne ljubezenske in družinske sreče »Rožice« (»Djulići«), iz nesreče pa, ko mu je po desetih letih ljubljena žena umrla in so z njo umirali njuni otroci eden za drugim, še »Rožice ovele« (»Dulići uveoci«), ki jih je v glavnem spesnil po ženini smrti. Kakor ji je z njimi postavil najlepši nagrobni spomenik, tako se je svojim peterim otrokom oddolžil z mladinskimi pesmimi, ki so prešle v last mladine sploh. »Rožice« in »Rožice uvele« ter mladinske pesmi — to je njegova najgloblja, najlepša in najintimnejša lirika. Rodila in ustvarila jih je ljubezen do žene in do otrok ter bridkost, ko jih je izgubil. Zato je tudi toliko topline in prisrčnosti v njih z vso idiličnostjo in naivnostjo, s prečustvenostjo in otožnostjo, v katerih sta tu in tam tudi kakšna konvencionalna beseda in kakšen konvencionalen zvok kakor v njegovem ljubavnem pismu, vendar pa je v teh pesmih čutiti marsikakšno iskreno občutje in melodijo, lep zvèn in zvok, s katerimi prepričuje in pretresa najgloblje, kadar je najbolj preprost.

Ker takratna srbska javnost še ni mogla vzdrževati dveh literarnih listov, »Danice« in Jovanovičevega »Javora«, je moral prenehati Zmajev list, čeprav je imel takrat najuglednejše srbske književnike za sodelavce (Laza Kostića, Gjuro Jakšića, Jakova Ignjatovića). Zmaj se je umaknil tudi na ljubo Miletičevemu »Srpskemu dnevniku«, kateremu je urednik »Danice« ponudil, da bo sodeloval pri njem zastonj, če preneha »Javor«. In tako je Jovanović svoj list ustavil Miletiću in narodni stvari na ljubo v aprilu 1863. Šlo je za politično taktiko. Zmaja si je bil Miletić trden, pač pa si je hotel čim bolj zagotoviti urednika »Danice« Djordja Popovića-Daničarja, kar pa se je pozneje spričalo, da je bil slab račun, ker je bil Popović oportunist.

Jovanović je sedaj stopil v službo v Pešti kot nadzornik »Tekelijanuma« in »delovoditelj Matice srpske«, ki pa se je že naslednje leto preselila iz Pešte v Novi Sad. »Tekelijanum« je bil dijaški internat. Zmajeva služba je bila bolj sinekura in razne pritožbe zaradi nečistoče in stenic pričajo, da svoje službe menda ni vzel kdo ve kako vestno. Gotovo mu ni ležala, kakor ga sploh njegov družabni položaj ni mogel

zadovoljiti, saj bi se sicer v jeseni leta 1864 ne bil vpisal na medicinsko fakulteto, ker »ne želi na večno v Pešti inšpektirati«. Mislim pa, da mu je šlo še za več. Ker kot svoboden književnik in urednik ni mogel živeti, kakor se je izpričalo z »Javorom«, je hotel priti vsaj do svobodnega meščanskega poklica. Malo pred vstopom na medicino je ustanovil nov list »Zmaj«, po katerem je zaradi popularnosti dobil tudi svoj vzdevek. Skoraj celih sedem let sta preživela z ženo v Tekelijanumu. V decembru leta 1870 je sporočila Miletićeva »Zastava«, da je postal Jovan Jovanović doktor vsega zdravilstva, hkrati pa je objavila njegov poziv, da bo ordiniral v Novem Sadu, zlasti kot laringolog. Pristavil pa je še, da bo za reveže, ki ne morejo plačati, določil posebne ure in da jih bo z enako vestnostjo in skrbjo zdravil kot bogate.

Tipičen Jovanović! Tako si je tudi v tisti dobi marsikateri ruski intelektuallec-narodnik predstavljal svojo pot med ljudstvo, ki mu je hotel pomagati. Toda od tega se ni dalo živeti in zato se je moral Jovanović že v oktobru leta 1872 preseliti v Pančevo, kjer mu je naslednje leto umrla žena Ruža. Pustila ga je z deklico-dojenčkom, Smiljko, ki pa tudi ni doživela niti dveh let. Iz Pančeva se je v letu ženine smrti moral preseliti v Sremske Karlovce, kjer pa je ostal le tri mesece, ker je avstrijska vojaška uprava ukinila mesto drugega zdravnika. Od tod se seli v Futog in iz Futoga v Kamemico. Toda to še ni bilo dovolj. Zaradi sodelovanja v Miletićevi »Zastavi« in njegovi Narodni stranki mu nagaja in ga preganja še avstrijska oblast. Ne piše le leposlovja, celo uvodnike in politične članke objavlja v »Zastavi« in postane Miletićeva desna roka. Zdi se, da se je vsaj v začetku vrgel v vse to delo tudi zaradi tega, da bi z delom lažje prebolel svoje nesreče in tegobe. Skoraj dve desetletji traja njegova vsestranska delavnost, kateri se je posvečal z vso strastjo — lahko se mirno reče — nacionalnega, socialnega in kulturnega nesebičnega delavca-pesnika. Doživel je veliko udarcev in razočaranj, toda kot zvesti vernik ideje narodnega preroda in prosvetljenstva na vseh področjih, ideje, ki je bila zanj prav tako intimna kakor ljubezen do žene in otrok, je vztrajal v svojem garanju do konca ter se skušal znajti tako po tragediji dr. Svetozara Miletića, ki so ga začele zapuščati umske moči, kakor tudi ob vnikanju novih socialnih problemov in idej, ki jih je začel zastopati socialist Svetozar Marković. V teh letih je rasel sporedno s pesnikom Zmajem, ki je znal hudo šibati v političnih pesmih in epigramih svoje idejne nasprotnike, omahljivce in izdajalce, še drugi pesnik, Čika Jova, pesnik mladinskih pesmi. Pesnik Zmaj je s svojim delom odmeval pri odraslih, Čika Jova pri mladini, oba pa pri celem srbskem narodu, v katerem živita še danes.

Že leta 1873 si je želel, da bi izdajal »Priatelj mladine« (»Dečiji Prijatelj«), a mu ni uspelo, zato je moral pošiljati svoje prispevke v »Dečiji svet«, v »Biblioteko za mali svet« in v »Radovana«. V njih je objavil svoje najlepše mladinske pesmi. Leta 1880 je začel izdajati mladinski list »Neven«. Bil je neumorni urednik in izdajatelj, saj je že leta 1871 začel po satiričnem in humorističnem »Komarcu« (1861 do 1863) in »Zmaju« (1863—1871) izdajati »Žižo« (»Želo«, 1871—1874) in naposled še »Škrata« (»Starmali«, 1878—1889).

Vse življenje se je selil. Leta 1878 se je iz Kamenice preselil v Beograd, leta 1880 na Dunaj, leta 1889 v Kamenico, dve leti kasneje (leta 1891) spet v Beograd, leta 1898 v Zagreb in naposled leta 1901 v Kamenico, kjer je po daljšem bolehanju (srce in ledvica) umrl dne 14. junija 1904 (po novem koledarju). Prejšnji dan je še pisal za »Neven«. V letih številnega svojega urednikovanja se je navadil reda in sistematičnosti. Včasih je celo sam pisal naslove naročnikov in vodil upravo listov, ki jih je izdajal. Človek se sprašuje, kdaj je poleg zdravniške prakse in lastnega literarnega dela sploh vse to utegnil in zmogel. Natančen je bil še tudi ob svoji smrti, ko je delal oporoko in odločal o svojem pogrebu. Največ premoženja je zapustil Mariji Kostić, svoji večletni gospodinji, nato bratu Kornelu, političnim prijateljem in Radikalni stranki. Na listič pa je zapisal:

Čika Jova danes umrl.

Naročite pogreb drugega razreda po njegovi odredbi. Ni treba nobenega venca. Pogreb čisto skromen. Nobene grobnice. Leseno krsto dolgo 1 meter 72 centimetrov.

Narisal je še lesen križ z napisom: »Čika Jova« in napisal brzojavke za Beograd, Cetinje, Novi Sad in podpisal svojega brata Kornela.

Njegov pogreb dne 17. junija je bila velika narodna manifestacija, saj je bilo na pogrebu po časopisnih poročilih okrog dvanajst do petnajst tisoč ljudi. Z govori je trajal cele štiri ure. Pisatelj Matavulj je dejal, da se je pogreb spremenil v »edinstveno apoteozo. Nikoli dotlej še ni bilo videti toliko množja starih in mladih, nešolanih in izobraženih, preprostih in gospodskih, združenih v čustvih in mislih.«

Po vsej slavi, ljubezni in popularnosti, ki jo je Zmaj doživel že za življenja in ki traja skoraj v nezmanjšani meri še danes, kakor so izpričale letošnje proslave ob petdesetletnici njegove smrti, še vedno ni lahko izreči dokončne sodbe o umetniški vrednosti njegovega pesni-

škega dela, kajti le zanjo gre, ker je njegova slava kulturnega in javnega delavca neizpodbitna. V tem presega vse srbske književnike, kajti takó, kakor je garal ta edinstveni literarni in splošno kulturni težak in kako je z uspehom, s pridom odjeknil v svojem narodu, kako ga je prosvetljeval in podučeval, ko mu je pel, kako se je ves razdal in se zrastel s svojim ljudstvom, in kako je to ljudstvo raslo tudi iz njega, v vsem tem ga res nobeden drug pisatelj in pesnik ne presega. Že to je nesmrtna veličina. Nekateri pravijo, da zdravnik ni bil kdo ve kaj dober, čeprav ga drugi spet zagovarjajo in branijo tudi v tej stroki, toda spričo vsega ostalega in to glavnega njegovega dela to niti ni tako važno. Tudi pravnških študij ni dokončal in vendar je bil vse življenje pravdač svojega naroda, hkrati pa je bil tudi njegov veliki pesniški zdravnik, saj mu je z mnogimi svojimi pesmimi bolj celil rane, kakor mu jih je mogel kot doktor vsega zdravilstva v svoji privatni ordinaciji. Prav gotovo je v tem skrit mit njegove slave in njegove nesmrtnosti, kajti znal je svojemu ljudstvu pesniti po ljudsko, v jeziku in melodiji, ki je bila njemu in ljudstvu blizu, in v vsebini, ki ni bila sicer nikoli »visoko učena«, toda takšna je tudi narodna pesem, ki je bila kljub poznavanju in prevajanju znamenitih literarnih zastopnikov iz drugih literatur glavna njegova literarna šola. Hotel je biti bard svojega ljudstva, njegov Osijan, zato se je tudi pod prvo svojo natisnjeno pesem podpisal s tem imenom. Deloval je v okolju meščanske jare gospode in bil tudi v marsičem njen pozitiven izraz, toda skozi to razredno-socialno skorjo se je kot pesnik in človek prebil do širokih ljudskih množic svojega naroda in postal vsenarodni ljudski pesnik.

Zmajevo celotno književniško delo še niti petdeset let po njegovi smrti ni popolnoma zbrano niti znanstveno natanko raziskano, obdelano in izdano, kakor bi se za takšnega narodnega klasika spodobilo. Izšli sta sicer že dve monografiji (Stajičeva iz l. 1933 in letošnja od Ž. Milisavca, ki je vsekakor natančnejša, boljša, analitska in sintetična), čeprav je tudi sicer bilo že napisanih veliko kritik, slavnostnih besed (letošnja slavnostna beseda Veljka Petrovića), esejev in člankov (uvod Mladena Leskovca h knjigi »Prevodi i prepevi«, uvod Boška Novakovića k izboru »Srce čoveka i pesnika« itd.). Zmajevo delo ni le zelo različno po svoji estetski vrednosti, marveč je hkrati zelo raznovrstno. Pisal je intimno ljubavno liriko, satirične in humoristične pesmi, politične in splošno narodne, budnice, epske pesmi, epigrame in mladinsko liriko, nekaj spominske proze, članke in spisal celo veseloigro »Krap« (»Šaran«).

Že v »Javoru« je Jovanović spremljal delo srbskega gledališča, pisal o repertoaru, predstavah, igralcih, o predelavah in prevodih. Za gledališče se je zanimal že kot visokošolec. Ko je leta 1860 pozvala Srbska čitalnica javnost, da je treba ustanoviti v Novem Sadu gledališče, je bil Jovanović med prvimi podpisniki razglasa, pozneje pa eden izmed najdelavnejših delavcev v umetniškem odseku Gledališkega odbora in tajnik novosadskega Društva za Srbsko narodno gledališče. Tudi kot dramaturg je pomagal. Leta 1878 je postal dramaturg celo v beograjskem Narodnem gledališču, kjer je bil tri leta. Takrat je gledališče igralo v pretežni večini ljudske spevoigre z nacionalno tendenco in francosko veseloigro, uprizorili pa so med njegovim dramaturgovanjem tudi Racinovo »Fedro« in Hugojevo dramo »Hernani«. Zavzemal se je zlasti za domačo dramatiko. Med njegovimi gledališkimi sodelavci je bil tudi Davorin Jenko, ki je bil že od leta 1871 kapelnik v Narodnem gledališču in ki je v svojem petindvajsetletnem delu pri beograjskem gledališču zložil marsikatero spremno glasbo ravno za domače spevoigre, ki so bile Jovanoviću posebno pri srcu. Jovanovićevo gledališko delo je predvsem organizatorično; skušal pa se je oddolžiti tudi kot izvirni pisec s svojo veseloigro »Krap«, pisano v stilu lahkotnih in ganljivih meščansko-biedermajerskih igric, kakor je tudi naš Smoletov »Varh«, napisan po Garricku, medtem ko je Jovanovićev »Krap« izvirno delo. Njegova moralna tendenca je sicer konvencionalna, ni pa igrice brez učinkovitih lahkotnih komedijskih elementov, čeprav ne presega ravni čitalniškega repertoarja, kakor ga pri nas zastopajo takrat Ogrinčeva »Kje je meja?« in »V Ljubljano je dajmo!« ali pa »Berite Novice!« od Jurčiča in Kersnika.

Zmaj je večino svojega literarnega dela posvetil praktični, tendenčni poeziji. To so razne njegove nacionalne budnice, politične satire in humoreske, verzificirane polemike in epigrami. Pero mu je teklo izredno lahko in rima se je nizala na rimo, kar je v tisti dobi bilo za široko občinstvo, navdušeno za takšno literaturo, silno važno in mikavno. Bil je neverjetno spreten prigradničar. Iz vsake stvari in za vsako priliko je znal hitro narediti pesem za »vsakdanjo rabo«. Niti mimo socialnega vprašanja ni šel, saj je napisal celo pesem »Dižite, bračo, zadruga težačke!« Toda to ni edina njegova socialno-programatična pesem, saj socialno vprašanje njegovemu humanizmu ni moglo biti tuje in nič čudnega ni, da je napisal celo pesem »Milostivoj Evropi« s podnaslovom »Na groblju streljanih komunista«. Zmaj se je sicer upiral Markovićevemu socialno-tendenčnemu utilitarizmu, ki je pod vplivom idej ruskih nihilistov, zlasti Pisareva, gledal na književnost čisto praktično in skoz in skoz utilitaristično. Toda tudi sam je s svoje

strani branil in uveljavljal podobne estetske principe nacionalno-literarnega utilitarizma, ki se ne razlikuje dosti od tistega, katerega ironizira Prešeren v svoji »Novi pisariji«, čeprav mu je treba priznati, da je iskal poetično formo in občutje tudi za to vrsto poezijo. Dobro se je zavedal, da mu takšna oblika in način pridobivata takratnega bralca. Takšna je bila tudi njegova rodoljubna lirika. Hotel je biti in je res tudi bil narodov buditelj in učitelj. Nobena snov mu ni bila premalo poetična. Kar je prinesla dnevna narodova nuja, kjer je bilo potrebno opozarjati, pozivati, učiti in hrabriti, pa tudi, kjer je bilo treba bičati in se ponorčevati, vsemu se je skušal oddolžiti. Drug takšen primer je pesem »Dižimo škole!«, ki je zaradi svoje nacionalno-prosvetljske vneme še danes ganljiva in pretresljiva. Za šolska berila je neizčrpen zaklad.

Vsi govore zmeraj o Jovanovičevem romantizmu, toda ta in tej podobne pesmi, so čisti prosvetljski klasicizem, čeprav se pesnik po svoji naturi, ki je bolj čustvena kot razumska, obrača predvsem na bralčeva čustva, ali pa daje svojim prosvetljskim pozivom vsaj bolj čustvene oblike in zvoke. To je ena bistvenih razlik med zapoznelim romantizmom malih in nesvobodnih slovanskih narodov in klasično romantiko. Puškinu to delo ni bilo potrebno, ker so ga opravili že drugi, še manj pa Angležu Byronu, ker njuna naroda nista bila narodno ogrožena od nikogar in sta se tudi kulturno v okviru svoje družbe svobodno razvijala. Tudi zato sta se lažje predajala svoji poeziji in meščanski revolucionarni idejnosti. Tudi Jovanovičevemu sodobniku in pesniškemu tekmecu Gjuri Jakšiću ni bilo več potrebno v toliki meri se ukvarjati z neposrednimi problemi svojega naroda, ker je to vzel na svoja ramena že Zmaj. V vseh naših romantikih tiste dobe se prepletata klasicistično narodno razsvetljenstvo in romantična čustvenost.

Lahko je omalovaževati takšno didaktično poezijo in se ji morda celo z olimpijskega zviška posmehovati, toda kaj je pomenila v praktičnem smislu v tisti dobi, ko je bilo treba kulturno in politično zaostale množice svojega naroda prosvetljevati in jih narodno bodriti, ve družbeni kulturno-politični zgodovinar in vsak nacionalni pedagog. Jovanović je večji del svojega literarnega ustvarjanja posvetil temu nad vse potrebnemu kulturno-pionirskemu delu. Imel je dovolj pesniške nadarjenosti, da bi se mogel zapreti v svojo intimno pesniško kamrico, toda tega ni mogel. Preveč je bil povezan z življenjem in imel je preveč občutljivo srce za svoje ljudstvo, hkrati pa silno razvit čut narodne odgovornosti. Od tod njegov nacionalno-pesniški mesijanizem.

Bil je napreden duh svojega časa, svobodomislec, republikanec, goreč srbski rodoljub in Slovan, toda nič manj razgledan in čuteč sve-

tovljan, čeprav vedno v okviru in značaju svojega nacionalnega idealizma. Kot pesnik je nadaljeval pot Branka Radičevića in jo razširil na vsa področja, ki so v Radičevićeve delu morda ponekod le bolj nakazana. Da je bil nadpovprečen pesnik, o tem pričajo posamezne pesmi v »Rožicah« in v »Rožicah ovelih«, ki ne zaostajajo za Radičevićeve. Po svoji milobi in nežnosti, v izrazu in vsebini, po melodiji in preprostosti in po značaju, po ganljivosti in umetniški vrednosti so sorodne pesmim Gregorčiča in Jenka. Jovanovićevo umetniško razmerje do prvega srbskega pesnika Njegoša je podobno razmerju, ki sta ga ta dva naša pesnika druge polovice 19. stoletja, ki je tudi po svoji družbeni strukturi, po problemih in po nacionalnih prizadevanjih podobno z razmerami, v katerih je živel in ustvarjal Zmaj, imela do Prešerna. Razlikuje pa se od njiju po količini svojega dela, čeprav ga danes ta količina estetsko gledano teži, da se tisti nadpovprečni pesnik skoraj včasih izgubi v njej. Da pa so v njej biseri, ki imajo svojo umetniško vrednost izven mej njegove dobe in izven mej domače književnosti, je nedvomno.

Med bisere njegove lirike je vsekakor šteti znano balado »Selimbeg«, ki se kakor Levstikov »Ubežni kralj« in Aškerčev »Mejnik« meri z najlepšimi baladami v svetovni književnosti. Klasična je po svoji kratkoči, puškinsko realistična in ljudska. Med drobnimi pesmimi občutja se odraža zlasti »Jesen« s svojim tihim, resigniranim, baladno-lirskim tonom, ki bi delala čast tudi kakšnemu modernejšemu pesniku:

Seta starac perivojem
Zabrinuto.
Još je lišće na drvetu, —
Al' je žuto.

Setao je, umoren je,
Pak je seo.
Još poneki cvetak vidi, —
Al' uveo.

Još sve ptice ne odoše
Daljne pute:
Eno jedne, druge, treće,
Ali éute.

I ne boli srce više, —
Samo bridi;
Još bi s'našla suza koja, —
Al' se stidi.

Mnogo je v njegovi intimni liriki medaljončkov dobe in družbe, v katerih je marsikje tudi precej naivnega sentimenta, ki prehaja tu in tam v sladkost tiste lirike, ki se je kot »mokro cvetoče rož'ce poezije« tu in tam vtihotapila celo v Prešerna, pri Jovanoviću in Gregorčiču pa prevladuje, precej pa je je tudi pri Jenku. Z njo so dajali pesniki izraz in podobo naivni, a ne zmeraj narejeni idiličnosti in intimnosti takratnega časa in socialnega okolja našega čitalniško-biedermajerskega meščanstva. To je klasična ganljiva poezija, poésie larmoyante, sestra v dramatici pièce larmoyante pa tudi v prozi, ki so se vse rodile v revolucionarnem ozračju pred veliko francosko revolucijo. Kaj sta drugega Goethejev »Werther« in njegova biedermajersko-idilična (pa tudi včasih zelo dolgočasna) »Hermann in Doroteja«, kaj drugega »Uboga Liza« Karamzina, Schillerjevi »Razbojniki« in »Kovarstvo in ljubezen«, marsikaj pri Victorju Hugoju, pri Körnerju, zlasti pri njegovi zanosni nacionalno-budniški pesmi, od katerih so »Licovovi strelci« celo navdušili Prešerna, da jih je iz sorodnega občutja narodnostnega odpora zoper tiranijo prevedel v slovenščino, kakor je Nemca Körnerja zagrabilo junaštvo hrvaškega Zrinjskega, da je napisal tragedijo o njem.

Jovanovićeva nacionalna zavest, njegova skrb za srbstvo je tako velika in nedeljiva od človeka in pesnika, da jo je doživljal hkrati s svojo intimno ljubezensko liriko, v kateri ji je dajal enakega duška in enake besede kakor vseslovansko navdahnjeni Kollár. To je značilno za vso romantiko nesvobodnih in manjših slovanskih narodov. Tudi za Prešerna, čeprav v njem ni tiste naivno-romantične in genljive nacionalne pretresljivosti, ki je prevladujoča pri takšnih pesnikih, kakor je Jovanović. Tudi sociološki izvor je drug, ker je meščanstvo Jovanovićeve in Levstikove dobe, pozneje pa Gregorčičeve le bolj nacionalna jara gospoda z malomeščansko miselnostjo, medtem ko je bil Prešeren prav tak zaveden meščan, kakor je bil Linhart, čeprav še našega meščanstva dolgo ni bilo in ga v smislu klasičnega meščanstva kot razreda, ki je dal materialno-družbeno osnovo, n. pr. pri Nemcih za Thomasa Manna, sploh ni bilo, kajti kaj so bili vsi ti naši kapitalističi v primeri s svetovnim kapitalizmom? Naša revolucija jih je v njihovem razvoju prehitela.

Kako se odzove vsem potrebam javnega življenja, kako jim skuša dajati smer, je Jovanović podoben Nekrasovu, Majakovskemu in našemu Levstiku, s katerim sta si kot organizatorja narodne kulture in zavesti prav tako sorodna, kakor si je Jovanović kot lirik soroden z Gregorčičem in Jenkom. Bil pa je od zadnjih dveh Zmaj naprednejši, saj je iz svojega nacionalizma našel pot do republikanstva in svobodomiselnosti. Zato je spet bližji Levstiku, s katerim imata še nekaj skup-

nega: oba sta mojstra mladinske poezije, čeprav je Levstik napisal žal le malo mladinskih pesmi. Skupaj z Župančičem so to trije največji mojstri mladinske poezije v jugoslovanski književnosti. Čeprav goreč srbski nacionalist, se je Jovanović zmeraj zavedal pomembnosti in nujnosti združenja vseh jugoslovanskih narodov, vključno z Bolgari, prav tako pa je razumel odpor Poljakov zoper caristično Rusijo, boj Čehov in Slovakov. Prav po kollársko se je skušal vsaj z eno pesmijo oddolžiti vsakemu slovanskemu narodu in da bi ne izpustil niti Slovencev, je prevedel vsaj Prešernov motto k »Poezijam«. Program svojega pesniškega dela je jasno izpovedal že v »Pomladnem jutru«, ponovno pa s »Pesmijo o pesmi«, ki na način klasicistično-retorične ode kakšnega Deržavina, enega izmed Puškinovih predhodnikov, ali Schillerja izpoveduje smisel in smoter poezije:

Gde je bola, gde je jada,
— Pesma blaži;
Gde se klone, gde se pada,
— Pesma snaži;
Gde so ljudi dobre čudi,
— Pesma s' ori;
Što ne možeš drukče reći,
— Pesma zbori;
Gde utehe nema druge,
— Pesma stiže,
A gde sumnja sve obori,
— Pesma diže.

Ganljiva in hkrati pretresljiva je Jovanovićeva narodna zavest, njegovo srbstvo, ki je kljub vsem tegobam, zapostavljanju in zatiranju, tako samozavestno, tako samo po sebi umevno, da ga stalno naravnost omenja (celo v ljubezenski pesmi) in opozarja nanj tudi v mladinski pesmi. In pri tem ni nikoli vsiljivo (razen v najintimnejši liriki), nikoli narejeno in nikoli plaho. Zato je tudi do avstrijsko-madžarskih oblastnikov nekompromisno in kolikor je kompromisno njegovo republikanstvo s kraljevino Srbijo, je zgolj iz narodnih interesov njegovega nacionalnega političnega čuta. Čeprav se ni mogel sprijazniti z narodniško-socialističnimi idejami Svetozara Markovića, saj so nazorsko in socialno pomenile nasprotje in celo likvidacijo njegovega družbenega sveta (ne pa nacionalnega!), je vsekakor vredno priznanje, ki mu ga je dal sam socialni radikalist Marković v svojem »Pevanju in mišljenju« že leta 1868, ko ga je štel po nekaterih pesmih med takrat dobre srbske pesnike. »Jovanovićeva satira pa bi zavzela častno mesto v kateri koli književnosti.« To z Markovićevega stališča ni majhna pohvala.

Vse življenje je bil hud boj s konservativnimi in mračnjaškimi silami, zlasti pa s pravoslavnim klerikalizmom, ki je bil enakovreden brat našemu klerikalnemu ultramontanstvu, katerega je utemeljil že Tomaž Hren. Podobne socialne razmere rodijo tudi sorodne probleme in ljudi.

Jovanovićevo literarno delo je kronika srbskega javnega življenja v drugi polovici 19. stoletja. Potrebno bi bilo iti od leta do leta, da bi se podrobno spoznalo, kako je stal nenehno sredi arene življenja in se hkrati od časa do časa tudi dvigal nad njo, toda brez tal ni ostal nikoli, kakor tudi nikoli ni šel tako visoko v olimpijske višave, da bi več ne videl in čutil svojega ljudstva. Po tem si niti ni prizadeval in tudi to je tisto, kar ga je naredilo v očeh in srcih njegovega ljudstva tako velikega, da si brez njega ne more predstavljati ne sebe ne svoje kulture.

Epilog iz dnevnika... Včeraj in predvčerajšnjim sem bil na proslavi petdesetletnice smrti srbskega pesnika Zmaja-Jovanovića v Novem Sadu in v Sremski Kamenici. V Kamenici so mu odkrili spomenik sredi širokega, na pobočju ležečega vaškega trga. Delo kiparja Stojanovića. Pesnik stoji na marmornatem kvadru. Zraven njega je dekletce, ki mu pesnik daje knjigo svojih mladinskih pesmi. To je spomenik srbske mladine svojemu pesniku v Čiki Jovi, kar je tudi zapisano na podstavku. Med odkritjem se je vlila strašna ploha, toda govornik in pevci so vztrajali do konca. Potlej pa je bil nenadoma široki trg okrog spomenika čisto prazen. Vse se je umaknilo pod ostrešje hiš ali v hiše. Čuden, očitajoč občutek me je prevzel za hip. »Čisto sam stoji tam. Vse ga je v hipu zapustilo, ko je prišla nevihta.« Goste deževne kaplje so neusmiljeno tolkle po pesnikovi glavi in se razlivala po čelu, po licu, po vsem telesu. Tako je stal tudi vse življenje na planem. Leta 1941 so pobesneli ustaši pod okriljem noči — podnevi si niso upali — vrgli pesnikovo soho s podstavka. Nekdo med njimi ga je ustrelil v prsi in čelo. Tragična slepota nacionalnega šovinizma. Ali se da pesnika ubiti? Takrat je stal spomenik niže v vasi, kjer stanujejo srbski vaščani. Po policijski uri je bilo prepovedano gibanje Srbom, psom in Ciganom. Zdaj stoji spomenik v hrvaškem delu vasi. Baje so nekateri spodaj godrnjali zaradi tega, toda tu je lepši prostor zanj. Daleč naokrog je razprostrt pogled. Stari svet zamira in tudi mora umreti s svojimi provincialnimi nacionalnimi šovinizmi in predsodki. Pesniku so bili tuji. Le socializem jih zmore pregnati in uničiti, čeprav vznika iz njega nova narodna in državna zavest. Ali ni sanjal in si jo želel in vse življenje zanjo delal tudi Zmaj Jovan Jovanović?... Spet sem pogledal k spomeniku in se nasmehnil lastni naivnosti: saj ni sam!

Dekletce je ob njem, mladina. Njegov pogled sega daleč daleč čez vinorodne griče in doline. Šele tedaj mi je bil spomenik res všeč.

Davi sem se spomnil govorov in člankov, ki sem jih bral ob proslavi. Zdi se mi, da so bili nekateri slavospevi pretirani. Ali ne trpe na tem vse naše literature? Ali bi ne bil že čas, da bi nekdo sedel mirno in trezno k mizi in pretresel znova vse dosedanje v jugoslovanski književnosti in tehtno primerjal med seboj? Marsikdo tu in tam trdi, da mu je bližja literatura drugih zahodnoevropskih narodov in da bi o njej laže izrekal svoja mnenja. Podobne izjave sem že slišal tu in tam v Beogradu in Zagrebu. Ali niso to še zmeraj posledice c. kr. avstro-ogrske preteklosti in razmer v kraljevski Jugoslaviji? Krleža je zapisal v svojem Dnevniku, da je Prešernova »Zdravica«, na katero smo pri nas tako ponosni, biedermajerska. Ali je res?

Na naših univerzah predavajo svetovno primerjalno književnost. Kdaj bo kdo začel z jugoslovansko primerjalno književnostjo? Njogoš-Prešeren-Kranjčević. Gregorčič-Jovanović-Harambašić. Slovenska, hrvaška in srbska moderna. Aškerc in Jovanović kot epika in svobodomi-selna pesnika. In tako dalje. Ne gre za to, kdo je večji, Njogoš ali Prešeren, marveč za to, kaj smo in kaj nismo. Lani sta izšli v izdaji Jugoslovanske akademije v Zagrebu dve knjigi Vrazovih slovenskih pesmi. Kdo je pri nas razen urednika Slodnjaka in Borka pisal o tem? Ali je tako nerodno priznati, da je bil Vraz vendarle tudi slovenski pesnik, boljši od vseh Čebeličarjev razen Prešerna? Sicer pa, koliko se je pisalo o povojnih izdajah naših klasikov, v katere so uredniki vložili ogromno truda in dela in ki prinašajo veliko novega? Od kod ta topost in mlačnost? Ali res ni preteklost nič in sodobnost vse? In kje je ta sodobnost res? Zakaj rodi toliko abstraktnega teoretiziranja?

Hodim po Terazijah in gledam izložbe, ki so posvečene Jovanovičevemu posmrtnemu jubileju. Nekje sem videl častitljivo veliko knjigo »Pevanija«. Izdal jo je leta 1882 »Odbor za izdanje Zmaj-Jovanovičevih pesama« v uredništvu A. Hadžića. Kot biblija velika knjiga z rdečimi platnicami, z zlatimi naslovnimi črkami in zlato obrezana. Neverjetno. Pa tile naši jari meščani, ki jih danes tako radi zmerjamo za čitalničarje in biedermajerce, le niso bili kar tako od muh?!... Ustavil sem se pred drugo izložbo. Različne izdaje Jovanovičevih del in nekaj fotografij. Ogromno je napisal. Literarni zgodovinarji še menda niti niso zmogli sestaviti bibliografije vseh njegovih stvari, ker je zelo veliko razmetanega še po časopisih. Podobno, kakor je pri nas z Levstikom. Kakšno delo so opravili ti literarni in kulturni tlačani svojega naroda!

Tik mene se je malo prej ustavil starejši mož. Opazim, da se je začel spogledovati po meni. Zdi se mi, da bi mi rad nekaj rekel. Oba gledava Jovanovićevo izložbo. Oblečen je v sivo, suh, gologlav in plešast. Gospod. Naslanja se na palico, ki ima gumast obutek. Očitno upokojen, bolehen star intelektualec. Pristopi bliže in me spet premeri od pet do glave. Za tujca me ima, si mislim. Čakam, da me nagovori v kakšnem tujem jeziku, kakor me je v slabi nemščini nagovorila sobarica v hotelu. Rad bi ga razočaral. Nočem začeti sam, čeprav čutim, da je zveza s pogledi že vzpostavljena. Trdovratno strnim v Jovanovićeve knjige v izložbi. Nenadoma ga slišim, kako reče: »Vse o Zmaju Jovanoviću!« Še vedno ne vem, ali je rekel samemu sebi ali tudi meni. Ozrem se nanj. V trudnih očeh je bil rahel, rosen sijaj. Čutim, da je rekel tudi meni. V majhni zadregi ne najdem druge besede in rečem kratko: »Vse!«

»Lepa izložba!« dostavi on, jaz pa spet le: »Lepa!« Nato spet on: »Živi!« in pogleda v izložbo. Njegova beseda me zadene. Ali je morda uganil moje dvomljive misli, ki so govorile o preveličevanju, kakor govorijo nekateri onkraj Sotle in Donave o nas zaradi Prešerna in Cankarja? Iz zadrege odgovorim v zagovor in obrambo konvencionalno, da me je že naslednji hip sram, ker mi je skoraj že zazvenelo frazersko: »Takšni pesniki ne umrejo!«

»Da!« reče on, me pogleda in me vpraša, od kod sem. Povem mu in prijazno se nasmehne: »A tako!« Pogovor nama nikakor ni tekel, narazen pa še tudi nisva mogla. Kakor da si morava še nekaj reči. Spet sva se ozrla na Jovanovićeve knjige. Zdelo se mi je, da sva neizmerno dolgo molčala. Ne vem, zakaj nisem mogel govoriti. Tedaj pa se je stari gospod nenadoma spet obrnil od Jovanovića k meni in rekel: »Ipak ljudi živijo vječno!«

Nato sva si dala roke, zamrmrala imena in šla vsak na svojo stran. Med potjo sem se spomnil starca iz Jovanovićeve pesmi »Jesen«.

Tudi to je, kakor vse ostalo, le zapisek o Jovanoviću ob petdesetletnici njegove smrti in o naših številnih problemih.

Kdaj jih bomo začeli reševati?

Kdaj bomo res to, kar pravimo, da smo že?

Kaj zbledeva od preteklosti in kaj res živi?

Kaj je res veliko in trajno?

Ne gre več le za nacionalno individualnost, gre že za veliko več: za zrelost.